

ZAMONAVIY O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA BOLA KONSEPTI

Sadiyeva Nodirabonu Xikmatillo qizi

mustaqil tadqiqotchi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22846878>

Annotatsiya. Mazkur tezisda bolalar adabiyotida bola konseptining mazmun-mohiyati, uning badiiy-estetik va g'oyaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Bola konsepti badiiy matnda faqat yosh qahramon obrazi sifatida emas, balki bolaning ruhiy olami, dunyoqarashi, his-tuyg'ulari, orzu va xayollari, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy munosabatlarini ifodalovchi murakkab badiiy-estetik hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda bola konseptining psixologik, axloqiy, estetik, ijtimoiy va poetik qatlamlari ajratib ko'rsatiladi. Shuningdek, o'zbek bolalar adabiyotida bola obrazining didaktik talqindan psixologik va individual tasvirga tomon rivojlanishi yoritiladi.

Mazkur jarayon Anvar Obidjon ijodi misolida tahlil qilinib, adib asarlarida bolaning mustaqil fikrlovchi, voqelikni o'z nigohi orqali idrok etuvchi shaxs sifatida tasvirlanishi ochib beriladi. "Bahromning hikoyalari", "Bolalikning o'n ikki yori", "Jannatga kirgan eshak", "O'g'rilik sarguzashti" kabi asarlar misolida bola ruhiyatining badiiy ifodasi, bola va kattalar dunyosining o'zaro munosabati, yumor va satiraning estetik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar adabiyoti, bola konsepti, bola obrazi, Anvar Obidjon, bolalik, psixologizm, estetik talqin, yumor, satira, badiiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье анализируются содержание и художественно-эстетические особенности концепта ребёнка в детской литературе. Концепт ребёнка рассматривается не только как образ юного героя, но и как сложная художественно-эстетическая система, включающая внутренний мир ребёнка, его мировоззрение, чувства, мечты, нравственные представления и социальные отношения. В исследовании выделяются психологический, нравственный, эстетический, социальный и поэтический уровни концепта ребёнка. Рассматривается также процесс перехода от дидактического изображения ребёнка к его психологической и индивидуализированной интерпретации в узбекской детской литературе. Данный процесс анализируется на материале творчества Анвара Обиджона. Особое внимание уделяется изображению ребёнка как самостоятельной мыслящей личности, воспринимающей действительность через собственное мировоззрение. На примере произведений «Рассказы Бахрома», «Двенадцать жемчужин детства», «Осёл, попавший в рай», «Приключение с воровством» раскрываются особенности художественного изображения детской психологии, взаимоотношений мира детей и взрослых, а также эстетические возможности юмора и сатиры.

Ключевые слова: детская литература, концепт ребёнка, образ ребёнка, Анвар Обиджон, детство, психологизм, эстетическая интерпретация, юмор, сатира, художественное мышление.

Abstract. This thesis examines the meaning and artistic-aesthetic characteristics of the concept of the child in children's literature. The concept of the child is considered not merely as an image of a young character, but as a complex artistic and aesthetic system that encompasses the child's inner world, worldview, emotions, dreams, moral values, and social relationships. The study identifies the psychological, moral, aesthetic, social, and poetic layers of the child concept.

Particular attention is paid to the development of the child image in Uzbek children's literature, especially the transition from a predominantly didactic representation to a more psychological and individualized interpretation. This process is analyzed through the works of Anvar Obidjon. His representation of the child as an independent and thinking personality who perceives reality through his own perspective is examined. The works "Bahromning hikoyalari", "Bolalikning o'n ikki yori", "Jannatga kirgan eshak", and "O'g'rilik sarguzashti" are considered in terms of their representation of children's psychology, the relationship between the worlds of children and adults, and the artistic functions of humor and satire.

Keywords: children's literature, child concept, child image, Anvar Obidjon, childhood, psychology, aesthetic interpretation, humor, satire, artistic thinking.

Kirish. Bolalar adabiyoti yosh avlodning ma'naviy-axloqiy va estetik kamolotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan adabiyot yo'nalishlaridan biridir. Uning o'ziga xosligini belgilovchi muhim xususiyatlardan biri bola obrazining badiiy talqinidir. Badiiy matnda bola faqat voqealar ishtirokchisi yoki muayyan yosh bosqichiga mansub qahramon sifatida emas, balki muallifning inson, jamiyat, tabiat, ezgulik va go'zallik haqidagi qarashlarini ifodalovchi markaziy timsol sifatida namoyon bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan, bolalar adabiyotida "bola konsepti" tushunchasini o'rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bola konsepti bolaning tashqi qiyofasi yoki yosh xususiyatlari bilangina cheklanmaydi. U bolaning ruhiy olami, dunyoni idrok etishi, his-tuyg'ulari, orzu va xayollari, axloqiy tanlovlari, atrof-muhitga munosabati hamda ijtimoiy tajribasini o'zida mujassamlashtiradi.

Bola obrazi va bolalik tasvirining badiiy adabiyotdagi o'rnini o'rgangan tadqiqotchilar mazkur obrazning ruhiy poklik, ezgulik va samimiyat kabi tushunchalar bilan bog'liqligiga e'tibor qaratadilar. Jumladan, Rustam Umurzakov bola obrazining badiiy mohiyatini tahlil qilib, bolalikning ruhiy poklik, ezgulik va samimiylilik ramzi sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi.

Bola konseptini badiiy matnda bola bilan bog'liq psixologik, axloqiy, estetik va ijtimoiy ma'nolar tizimi sifatida izohlash mumkin. Bunda bola obrazi muallifning muayyan g'oyasini ifodalovchi vosita bo'lib qolmasdan, mustaqil fikrlash va hayotni anglash jarayonining badiiy markaziga aylanadi.

Bola konseptining muhim belgilaridan biri — bolaning voqelikni o'z nigohi orqali qabul qilishi. Bola kattalar dunyosiga tayyor tushunchalar asosida emas, balki o'z tajribasi, savollari, hayratlari va tasavvurlari orqali munosabat bildiradi. Shu bois bolalar adabiyotida qahramonning nutqi, ichki monologi, dialoglari, xatti-harakatlari va turli vaziyatlarga munosabati uning badiiy qiyofasini ochishda muhim vositalar hisoblanadi.

Bola konsepti ko'p qatlamli badiiy hodisa bo'lib, uning psixologik, axloqiy, estetik, ijtimoiy va poetik jihatlari o'zaro uyg'un holda namoyon bo'ladi.

Bola ruhiyati hayrat, qiziqish, savol, orzu, xayol, qo'rquv va quvonch kabi turli hissiy holatlarga boyligi bilan ajralib turadi. Shu sababli bola obrazining badiiy ishonarliligi, avvalo, uning ichki dunyosini tabiiy ifodalash bilan bog'liq.

Anvar Obidjon ijodida bola ruhiyatini ochib berish alohida ahamiyatga ega. Adibning "Bahromning hikoyalari" asarida bolaning voqealarni o'z nuqtayi nazaridan idrok etishi va bayon

qilishi qahramon ruhiyatini o'quvchiga yaqinlashtiradi. Bola atrofidagi hodisalarni kattalardan farqli tarzda anglaydi, ayrim vaziyatlarga savol bilan qaraydi va ba'zan kattalarning xatti-harakatlarini o'zicha baholaydi.

Bola konseptining muhim qatlamlaridan biri axloqiy mazmundir. Bolalar adabiyotida halollik, adolat, do'stlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, vijdon va mas'uliyat kabi insoniy fazilatlar bola qahramonning hayotiy tajribasi orqali yoritiladi.

Bunday asarlarda tarbiyaviy g'oya ko'pincha bevosita nasihat tarzida emas, balki qahramonning xatti-harakatlari va tanlovlari orqali ifodalanadi. Bola xatoga yo'l qo'yadi, uning oqibatini ko'radi va o'z tajribasi asosida xulosa chiqaradi. Shu sababli tarbiyaviy mazmun badiiy voqelikning tabiiy qismiga aylanadi.

Anvar Obidjonning yumor va hajvga asoslangan asarlarida ham ushbu tamoyil ko'zga tashlanadi. Adib kulgi vositasida bolaning xatti-harakatlarini ko'rsatish bilan birga, muayyan axloqiy muammolarni ham ilgari suradi. Natijada o'quvchi tayyor xulosani qabul qilishdan ko'ra, tasvirlangan vaziyatni o'zi baholashga undaladi.

Bola konseptining estetik tabiati bolaning dunyoni go'zallik va hayrat orqali idrok etishida namoyon bo'ladi. Tabiatdagi oddiy hodisa bola uchun yangi kashfiyotga aylanishi mumkin.

Quyosh, osmon, yomg'ir, gullar, daraxtlar va hayvonlar bolaning tasavvurida o'ziga xos badiiy ma'no kasb etadi.

Anvar Obidjon ijodida tabiat va bola dunyosining o'zaro uyg'unligi muhim poetik xususiyatlardan biridir. Bola tabiat hodisalarini kuzatar ekan, ular orqali atrof-muhitni anglaydi va estetik zavq oladi. Bu holat bolaning ijodiy tasavvurini kengaytirishga xizmat qiladi.

Bola konseptining estetik qatlamida soddalik va tabiiylik muhim o'rin egallaydi. Bolalar uchun yozilgan asarda murakkab fikrlar sodd va obrazli tilda ifodalanishi kerak. Anvar Obidjon ijodida aynan shu xususiyat yaqqol namoyon bo'ladi. Uning asarlarida xalqona iboralar, so'z o'yinlari, ritm, qofiya va ohangdorlik bola dunyosini ifodalashga xizmat qiladi.

Zamonaviy bolalar adabiyotida bola konsepti ijtimoiy mazmun bilan ham boyigan. Bola faqat o'yinchi yoki quvnoq qahramon emas, balki atrofidagi ijtimoiy hodisalarni kuzatuvchi va ularga munosabat bildiruvchi shaxs sifatida tasvirlanadi.

O'zbek bolalar adabiyotining XX asr ikkinchi yarmidagi rivojlanishida bola obrazining mazmuni sezilarli darajada kengaydi. Anvar Obidjon, Xudoyberdi To'xtaboyev, Tursunboy Adashboyev va boshqa ijodkorlar asarlarida bola o'z davrining ijtimoiy va ma'naviy muhitini o'ziga xos tarzda qabul qiluvchi qahramonga aylandi.

Anvar Obidjon ijodida bola va kattalar dunyosi o'rtasidagi farq ko'pincha yumor va kinoya orqali ochiladi. Bola kattalar uchun odatiy bo'lib qolgan ayrim holatlarga hayrat bilan qaraydi yoki ularga savol beradi. Shu tariqa muallif bola nigohi orqali jamiyatdagi ayrim muammolarni yangicha rakursda ko'rsatadi.

Bola konseptining poetik xususiyatlaridan biri bolaning voqelikni o'z nigohi orqali ko'rishidir. Bola nigohi badiiy tasvirga o'ziga xos tabiiylik va yangilik olib kiradi. Oddiy predmet yoki hodisa bola uchun kutilmagan ma'no kasb etishi mumkin.

Bolaning "nima uchun?", "qanday?", "nega?" kabi savollari uning tafakkur jarayonini ochib beradi. Mazkur savollar nafaqat qahramonning qiziquvchanligini, balki uning atrof-muhitni anglashga intilayotganini ham ko'rsatadi.

Anvar Obidjon ana shu imkoniyatdan unumli foydalanadi. Uning qahramonlari voqealarga ko'pincha kutilmagan va samimiy munosabat bildiradi. Bu esa o'quvchini ham voqelik haqida qayta o'ylashga undaydi.

Anvar Obidjon ijodining o'ziga xos tomonlaridan biri yumor va satiraning keng qo'llanilishidir. Tadqiqotlarda ham uning ijodi bolalar she'riyati, nasr, qissa, hikoya, dramaturgiya, yumor va hajv bilan bog'liq janr rang-barangligi bilan tavsiflanadi.

Yumor bola dunyosining tabiiyligi va samimiyatini ifodalash bilan birga, ayrim ijtimoiy va axloqiy muammolarni ochish imkonini beradi. Kulgi vositasida o'quvchi muayyan vaziyatni qiziqish bilan qabul qiladi, biroq kulgi ortidagi ma'noni anglash jarayonida mustaqil xulosaga keladi.

Shu jihatdan Anvar Obidjon ijodidagi yumor oddiy ko'ngilochar vosita emas. U bolaning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, hayotdagi ayrim ziddiyatlarni anglash va ularga mustaqil munosabat bildirish imkonini beruvchi badiiy vositadir.

Adib ijodida bola oddiy tarbiyaviy vosita emas, balki mustaqil fikrlaydigan, his qiladigan va voqelikni o'zicha baholaydigan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli uning asarlaridagi bola obrazini psixologik, estetik va ijtimoiy jihatdan birgalikda o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Anvar Obidjonning badiiy uslubida real hayot va fantaziya, kulgi va jiddiylilik, soddalik va mazmundorlik uyg'unlashadi. Aynan shu xususiyatlar bola konseptining serqirra ifodalanishiga zamin yaratadi.

Xulosa. Bola konsepti bolalar adabiyotidagi oddiy yosh qahramon tushunchasidan kengroq bo'lgan badiiy-estetik hodisadir. U bolaning ruhiyati, dunyoqarashi, his-tuyg'ulari, orzu va xayollari, axloqiy qarashlari, estetik didi va jamiyatga munosabatini yaxlit tizimda ifodalaydi.

O'zbek bolalar adabiyotida bola obrazining dastlabki didaktik talqinlardan psixologik va individual tasvirga tomon rivojlanishi muhim badiiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy talqinda bola tayyor axloqiy xulosalarni qabul qiluvchi passiv qahramon emas, balki hayotni kuzatuvchi, savol beruvchi, xato qiluvchi, xulosa chiqaruvchi va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida gavdalanadi.

Anvar Obidjon ijodida bola konsepti ushbu xususiyatlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllangan. Adib bolaning ichki dunyosini tabiiy tasvirlash, uning hayotga munosabatini bola nigohi orqali berish, yumor va satiradan foydalanish hamda real hayot bilan fantaziyaning uyg'unlashtirish orqali o'ziga xos badiiy tizim yaratgan.

Shunday qilib, Anvar Obidjon asarlaridagi bola konsepti psixologik, axloqiy, estetik, ijtimoiy va poetik qatlamlarning birligi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur konseptni o'rganish nafaqat adib ijodining o'ziga xosligini ochib berish, balki zamonaviy o'zbek bolalar adabiyotida bola obrazining badiiy taraqqiyotini anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anvar Obidjon. Bahromning hikoyalari. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1980.
2. Anvar Obidjon. Masxaraboz bola. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1986.
3. Anvar Obidjon. Juda qiziq voqea. – Toshkent: Yulduzcha, 1987.
4. Anvar Obidjon. Oltin yurakli Avtobola. – Toshkent, 1988.
5. Anvar Obidjon. Dahshatli Meshpolvon. – Toshkent, 1989.

6. Anvar Obidjon. O'g'irlangan pahlavon. – Toshkent: Cho'lpon, 2006.
7. Anvar Obidjon. Mulla baqaloq. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
8. Ibrohimova Z. Quvnoqlikka yashiringan iztiroblar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
9. Rasulov A. O'zlik sari yo'l. – Toshkent: Adib, 2012.
10. O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. – Toshkent. Z Ziyonet